OSMANLI'DA TEFSİR FAALİYETLERİ (1299-1600) SEMPOZYUMU

Bildiri Özetleri Kitapçığı

7-8 Kasım 2026

EDİTÖRLER
Dr. İhsan Kahveci
Arş. Gör. Abdurrahman Beşikci

İBN HALDUN ÜNİVERSİTESİ
İSLAMİ İLİMLER FAKÜLTESİ
SCHOOL OF ISLAMIC STUDIES
كلية العلوم الإسلامية

İBN HALDUN
ÜNİVERSİTESİ

Osmanlı'da Tefsir Faaliyetleri I (1299-1600) Sempozyumu

Bildiri Özetleri Kitapçığı

İBN HALDUN ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

Osmanlı'da Tefsir Faaliyetleri I (1299-1600) Sempozyumu Bildiri Özetleri Kitapçığı

Editörler
Dr. İhsan Kahveci
Arş. Gör. Abdurrahman Beşikci

e-ISBN	978-625-8592-58-0
1. Baskı	2026 / İstanbul
İHÜ Yayınları	186
Genel Yayın Yönetmeni	Savaş C. Tali
Yayın Yönetmeni	Ayşenur Alper
Tasarım	İHÜ Yayınları
Kapak Uygulama	İHÜ Yayınları
Mizanpaj Uygulama	Muhammed Muttaki Topcu
Baskı&Cilt	Erkam Yayın San. ve Tic. A.Ş. Sertifika No: 51796

Osmanlı'da tefsir faaliyetleri I (1299-1600) sempozyumu : bildiri özetleri kitapçığı / editörler İhsan Kahveci, Abdurrahman Beşikci. – Birinci basım. -- İstanbul : İbn Haldun Üniversitesi Yayınları, 2026.

1 çevrimiçi kaynak. -- (İHÜ Yayınları ; 186).

e-ISBN : 978-625-8592-58-0.

1. Tefsir_Tarih_Osmanlı İmparatorluğu. 2. Kur'an_Tefsir_İslam tarihi. 3. İslam ilimleri_Osmanlı İmparatorluğu_ Kongreler.

BP130.45

297.1226

© Bu eserin tüm yayın hakları, İbn Haldun Üniversitesine aittir. Eleştirel makale ve dergilerde yapılacak kısa alıntılar dışında, bu kitabın tamamı veya bir kısmı, yayıncının izni olmadan yayınlanamaz.

İbn Haldun Üniversitesi Yayınları bir İbn Haldun Üniversitesi departmanıdır.
Yayınevi Sertifika No: 51227 | Ordu Cd. No:3, 34480 Başakşehir/İstanbul
yayınevi@ihu.edu.tr | press@ihu.edu.tr

Osmanlı'da Tefsir Faaliyetleri I (1299-1600) Sempozyumu

Bildiri Özetleri Kitapçığı

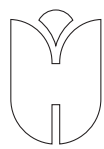
7-8 Kasım 2026

Süleymaniye Yerleşkesi Salis Medresesi (MEDİT)

Editörler:

Dr. İhsan Kahveci
Arş. Gör. Abdurrahman Beşikci

İBN HALDUN
ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

İçindekiler

Osmanlı Tefsir Faaliyetlerinde Muhâkemât Telifi: Radiyyüddin el-Kudsî'nin (ö. 1028/1619) *el-Muhâkemâtü'r-Radiyye*'si Üzerine
Prof. Dr. Mesut Kaya - Öğr. Gör. Muhammed İzzeddin Geçer 9

Ebüssuûd Efendi'nin Nûr Sûresi 24/35. Ayet Tefsirindeki Mekânsal Analojiler
Doç. Dr. Abdullah Başaran - Arş. Gör. Sümeyye Revşen Okumuş 11

Siyaset ve Tefsir: Ebüssuûd Efendi'nin Ulü'l-emr Yorumunda Devlet ve Otorite
Doç. Dr. Abdulkadir Karakuş 13

Osmanlı Müfessiri Kimdir? Coğrafî, Siyasî ve İlmî Aidiyet Üzerine Bir Soruşturma
Doç. Dr. Ersin Çelik 15

Osmanlı Tefsir Geleneğinde Epistemolojik Denetim: Molla Gürânî'nin *Ğâyetü'l-Emânî* İsimli Eserinde İsrailiyyât Rivayetlerine Yaklaşımı
Doç. Dr. Hadiye Ünsal 17

Dirâyet Tefsir Geleneğinde Metinlerarası Etkileşim: Fâtiha Sûresi Bağlamında Ebüssuûd Efendi'nin Zemahşerî ve Beyzâvî Muhakemesi
Doç. Dr. Mahmut Ayyıldız 19

Molla Gürânî'nin Tefsiri ile Kıraat Eserlerinde Kıraatlere Mahsus Değerlendirmeleri: Fâtiha Sûresi Özelinde Yöntemi, Tercih ve Eleştirileri
Dr. Öğr. Üyesi Akile Tekin 21

Osmanlı'da el-Enfâl 8/23 Etrafında Teşekkül Eden Risâle Literatürü
Dr. Öğr. Üyesi Rabia Hacer Bahçeci Üstün 23

Telif Türünün Tefsire Etkisi: İbn Kemal Paşa'nın Tefsiri ve Envârü't-Tenzîl Hâşiyesi Arasında Bir Karşılaştırma
Öğr. Gör. Fatma Eren 25

Osmanlı Klasik İlk döneminde Beyzâvî Tefsirinin Yükselişi: Hâşiye Literatürüne İstatistiksel ve Coğrafi Bir Bakış; (699–1008 h. / 1299–1600 m.)
Dr. Ahmet Akıl 27

Antoloji Olarak Tefsir: Molla Fenârî'nin ʿAynü'l-Aʿyân'ında Metin Aktarımı ve Telif Yöntemi
Dr. Mehmet Emin Güleçyüz 29

Mahmud Paşa Himayesinde Bir Tefsir Nüshası: et-Teysîr fi't-Tefsîr'in İstinsahı ve Dolaşımı
Dr. Sefanur Çeliktaş 31

Osmanlı Âlimi Abdülkerim b. Abdülcebbâr'ın Hâşiyetü'l-Keşşâf'ı ve el-Keşşâf Şerhleriyle İlişkisi
Arş. Gör. Mustafa Aydın 33

Kevâşî'nin et-Telhîs'inin Erken Osmanlı Tefsir Geleneğindeki Rolü: el-Keşşâf'a Yönelik Bir Tashihin Alımlanışı
Arş. Gör. Mustafa Talha Akkiraz 35

Mustafa b. Muhammed'in Erken Dönem Osmanlı Tefsir Geleneğindeki Yeri
Arş. Gör. Şule Çiçek 37

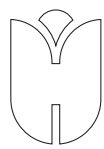
İbn Kemal Tefsirinde Şerh-Hâşiye Geleneği ile Hesaplaşma: Metin Kenarlarındaki Ta'akkubât ve Meânî Eksenli Özgün Tercihler
Abdullah Rıdvan Gökbel 39

Osmanlı Tefsir Geleneğinde Şeyhzâde Hâşiyesi: Bakara Sûresi Özelinde Süyûtî Hâşiyesi ile Mukayeseli Bir İnceleme
Hüseyin Uçar 41

Kasr Bağlamında Ebüssuûd Tefsirinin Özgünlüğü: Temel Kaynaklarıyla Mukayeseli Bir İnceleme
Kübra Özdemir 43

Poetic Qur'anic Translation and Exegesis in the Classical Ottoman Era: A Comparative Study of Ottoman and Indo-Muslim Exegetical Traditions
Muhammad Ahmad Raza 45

Erken Osmanlı Tefsirinde Ekberî Mirasın Aktarımı: Molla Fenârî'nin ʿAynü'l-Aʿyân Tefsirinde İbnü'l-Arabî İktibasları
Yasemin Ulutaş 47

Osmanlı Tefsir Faaliyetlerinde Muhâkemât Telifi: Radiyyüddin el-Kudsî'nin (ö. 1028/1619) *el-Muhâkemâtü'r-Radiyye*'si Üzerine

Prof. Dr. Mesut Kaya,
İstanbul Medeniyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Öğr. Gör. Muhammed İzzeddin Geçer,
İstanbul Medeniyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Klasik eserler üzerine şerh ve hâşiyelerin, ardından bu şerh ve hâşiyeler üzerine ikinci derece hâşiye ve ta'liklerin yazılmasıyla yeni bir tür ortaya çıkmıştır. Muhâkemât adıyla yazılan bu türdeki eserlerde muhaşşiler; müellifle şârih, şârihle muhaşşî(ler) arasındaki tartışmalı konularda tarafların görüşlerini, şârih ve muhaşşilerin tenkitlerini muhakeme edip bir hakem rolü üstlenmektedirler. Böylelikle ikinci, üçüncü derece eser yazan muhaşşiler bir temyiz mekanizması işleterek bu tür eserlere üst düzey konuların tartışıldığı ileri seviye metinler olma niteliği kazandırmaktadırlar.

Orta ve geç dönemlerde, klasik İslâmî ilimlerin hemen her dalında revaç gören muhâkemât türü eserlere, tefsir ilminde de fazlasıyla rastlanmaktadır. Zemahşerî'nin (ö. 538/1144) *el-Keşşâf*'ı, Beyzâvî'nin (ö. 691/1291-1292) *Envârü't-tenzîl*'i ve Ebüssuûd Efendi'nin (ö. 982/1574) *İrşâdü'l-akli's-selîm*'i en çok şerh ve hâşiyeye konu olan eserler olmaları hasebiyle muhâkemât türü eserler de genelde bu eserlerin şerh ve hâşiyeleri üzerine yazılmıştır.

Memlükler döneminde başlayan muhâkemât türü eserlerin, Osmanlı döneminde daha çok yaygınlık kazandığı görülmektedir. Fetret devrinde Osmanlı coğrafyasında bulunan ve eserini Çelebi Mehmed'e ithaf eden Abdülkerîm b. Abdülcebbâr'dan itibaren muhâkemât türü eserler yazan Kınalızâde Ali Efendi, Muhammed Vecih el-İzmirî, Murtaza ez-Zebîdî,

Osmanlı coğrafyasında yaşamış isimlerdir. Osmanlı döneminde bir yandan Zemahşerî'nin şerh ve hâşiyeleri üzerinden bu tür eserler kaleme alınırken, bir yandan da Beyzâvî tefsiri üzerine esaslı şerh ve hâşiyeler yazılmış, diğer yandan da Zemahşerî ve Beyzâvî çizgisinde müstakil tefsirler telif edilmiştir. Bu tefsirlerde iki müfessirin görüşleri çeşitli değerlendirme ve tenkitlerin konusu olmuştur. Özellikle İbn Kemal Paşa (ö. 940/1534) ve Ebüssuûd Efendi'nin tefsirleri bunlara örnek olarak zikredilebilecek tefsirlerdir. Dolayısıyla yazılan bu şerh, hâşiye ve müstakil tefsirler de yeni hâşiye ve muhâkemelere konu olmuştur.

Muhammed Radiyyüddin İbn Ebi'l-Lutf el-Kudsî'nin (ö. 1028/1619), *el-Muhâkemâtü'r-Radiyye* adlı eseri bunlara örnek olarak verilebilir. Ömer Nasuhi Bilmen, Ebüssuûd Efendi'nin tefsirine yazılan ta'likâtlar arasında zikrettiği bu eserin müellifini Şeyh Radıyyüddin b. Yusuf el-Makdisî olarak kaydetmiştir. Bilmen'in de ifade ettiği üzere Şeyh Radıyyüddin, قال المفتي diyerek Ebüssuûd'un, قال الكشاف ve قال القاضي diyerek Zemahşerî ve Beyzâvî'nin görüşlerini nakletmiş, أقول diyerek de kendi görüşlerini serdetmiş, -her meselede olmasa da- bunlar arasında muhâkeme yürütmüştür. Elimizde bulunan ikinci cilt, eserin Mâide sûresinin 34. âyetine kadar geldiğini göstermektedir. Bu tebliğ, Radiyyüddin el-Kudsî'nin bu eseri üzerinden Osmanlı'da muhâkemât geleneğini incelemeyi hedeflemektedir.

Ebüssuûd Efendi'nin Nûr Sûresi 24/35. Ayet Tefsirindeki Mekânsal Analojiler

Doç. Dr. Abdullah Başaran
Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Arş. Gör. Sümeyye Revşen Okumuş
Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Nûr Sûresi 24/35. ayeti (Âyetü'n-Nûr), ulûhiyyet ile kevnî hakikatler arasındaki münasebeti sembolik bir dilde beyan etmesi bakımından İslam tefekkür geleneğinde merkezi bir ehemmiyeti haizdir. Özellikle İmam Gazzâlî'nin *Mişkâtü'l-Envâr* adlı eseriyle ivme kazanan onto-teolojik gelenek, bu muazzam ayeti felsefi ve epistemolojik yorumların odak noktası hâline getirmiştir. Ne var ki tefsir tarihindeki yoğun nazari ilgiye rağmen, ayette kurgulanan mekânsallık ontolojisi ekseriyetle zahiri kalıpların gölgesinde kalmıştır. Buradaki temel felsefi problem; mukayyed olan ve mekânsal düşünebilen insanın, mutlak ve gayr-ı mekânî olanı kavrayabilmek adına mişkât, zücâce ve misbâh gibi somut analojilere muhtaç olması, içindelik-dışındalık gibi yine mekânsal yönlülüklere başvurması, fakat öte yandan da aşkın hakikatin zâtı itibarıyla mekândan kurtulmanın ve tecerrüt etmenin zorunluluğu gerçeğiyle yüz yüze gelmesi; yani kısacası, mekânsal düşünmenin eşiğinde durmasıdır. Bu yüzden mekânın, tecelliyi idrak için yegâne vasıta; ilahi tenzih için ise aşılması gereken nihai engel teşkil etmesi, metnin kalbindeki diyalektik ve ontolojik paradoksu oluşturur. Şeyhülislâm Ebüssuûd Efendi'nin *İrşâdü'l-'akli's-selîm ilâ mezâyâ'l-Kitâbi'l-Kerîm* tefsiri, tam da bu paradoksu dikey bir aşkınlık ufkunda eriterek rivayetçi paradigmanın sınırlarını aşmaktadır. Fenomenolojik ve hermenötik bir okumanın benimseneceği, dolayısıyla da önce ayetin tefsirine yönelik epistemolojik ve semiyolojik analizlerin yapılacağı ve ardından ise

ontolojik ve estetik (edebi) boyutlarına doğru derinleşileceği bu ortak çalışmanın amacı, Ebüssuûd Efendi'nin özgün yorumları üzerinden söz konusu mekânsal paradoksun varoluşsal ve şiirsel boyutunu ve özellikle "*Nûrun 'alâ Nûr*" (Nur üstüne nur) ifadesine getirdiği şerhi tartışmaya açmaktır. Bildiride, müellifin "*Nûrun 'alâ Nûr*" ibaresini varlığın katman katman yoğunlaşması, tecelli mertebelerinin üst üste binmesi ve nûrun maddî muhafazalarından sıyrılarak kendi mutlak tecerrüdüne rücu etmesi bağlamında nasıl konumlandırdığı incelenecektir. Böylelikle mekânsal analojilerin, insanı aşkın bir tefekkürle mekânsızlıktan kurtarmaya hizmet eden paradoksal birer eşik olduğu gösterilecektir. Dahası bu bütüncül tahlil vesilesiyle, *İrşâdü'l-'akli's-selîm*'in klasik Osmanlı düşünce dünyasında zâhir ile bâtın, hikmet ile şeriat arasında kurulan terkibin mutena bir felsefi örneği olduğu ortaya konulacaktır.

Siyaset ve Tefsir: Ebüssuûd Efendi'nin Ulü'l-emr Yorumunda Devlet ve Otorite

Doç. Dr. Abdulkadir Karakuş,
Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Osmanlı tefsir geleneğinin 16. yüzyıldaki en önemli eseri kabul edilen Ebüssuûd Efendi'nin (ö. 982/1574) *İrşâdü'l-'akli's-selîm* isimli tefsiri, yalnızca dilsel ve belâgat merkezli bir şerh değil, aynı zamanda klasik sonrası dönemin siyasi-hukuki zihniyetini kodlayan kurucu bir metindir. Bu çalışma, "Osmanlı'nın hukuk mimarı" olarak tanımlanan Ebüssuûd Efendi'nin, Nisâ Sûresi 59. ayetindeki "ulü'l-emr" kavramını yorumlarken devlet ve otorite kavramlarına nasıl bir içerik yüklediğini soruşturmaktadır. Müfessirin bu kavramı ele alış biçimi, sadece teorik bir tefsir faaliyeti değil, aynı zamanda imparatorluğun ihtiyaç duyduğu merkezi otorite ve siyasal meşruiyetin teolojik düzlemde inşası anlamına gelmektedir.

Çalışmanın ele aldığı temel esaslardan biri, müfessirin bu kavramı klasik müfessirlerin "sahabe, ulema veya adil imamlar" şeklindeki geleneksel tanımlarından alıp, kendi döneminin mutlakiyetçi devlet yapısına nasıl eklemlediğidir. Müfessir, ulü'l-emri tanımlarken idari yetkiyi/ümera ve ilmi otoriteyi/ulemayı tek bir meşruiyet dairesinde toplama eğilimi gösterir. Ancak onun tefsirindeki asıl ayırt edici unsur, devlet otoritesini "mutlak nizam-ı âlem" fikriyle temellendirmesidir. Müfessir, ayette geçen itaat emrini, toplumun selameti için zaruri olan hukuki ve idari hiyerarşinin ilahi bir onayı olarak sunar. Böylece devlete itaat, salt bir idari zorunluluk olmaktan çıkıp dini bir vecibe haline getirilerek siyasi otorite kutsal metin üzerinden tahkim edilir.

Bu bağlamda Ebüssuûd, Nisâ sûresinde peş peşe gelen "emanetin ehline verilmesi" ile "ulü'l-emre itaat" ayetleri arasında kopmaz bir nedensellik

bağı kurar. Devletin adalet ve emanet yükümlülüğü ile tebaanın itaat borcu arasındaki bu denge, Osmanlı yönetim felsefesindeki "adalet dairesi" ilkesinin tefsir sahasındaki iz düşümüdür. Ebüssuûd'un yorumlarında otorite, şer'î hukukun boşluk bıraktığı veya yoruma açık olduğu alanlarda maslahat/kamu yararı adına düzenleme yapma yetkisine sahip olan bir iradeyi temsil eder. Bu durum, Osmanlı'daki örfî sultanî yetkilerin şer'î meşruiyetle uyumlaştırılması çabasının en somut örneğidir. Müfessir, dilsel incelikler üzerinden ördüğü bu yapıyla, hükümdarın yasama yetkisini ulü'l-emr kavramının genişleyen sınırları içerisinde açıklar.

Sonuç olarak bu çalışma, Ebüssuûd Efendi'nin tefsirinin 16. yüzyıl Osmanlı siyasal teolojisinin bir manifestosu niteliği taşıdığını savunmaktadır. Müfessir, ulü'l-emr kavramını devletin bekası, hukukun birliği ve otoritenin sürekliliği için teolojik bir dayanak haline getirmiştir. Bu yaklaşım, Osmanlı'da tefsir faaliyetlerinin sosyal ve siyasi hayattan kopuk olmadığını; aksine devletin hukuki ve idari yapısının kuramsal inşasına doğrudan katkı sunduğunu ortaya koymaktadır. Böylelikle metin, klasik İslâm siyaset düşüncesinin Osmanlı devlet pratiğiyle nasıl yeniden harmanlandığını anlamak için anahtar bir kaynak niteliği kazanmaktadır.

Osmanlı Müfessiri Kimdir? Coğrafî, Siyasî ve İlmî Aidiyet Üzerine Bir Soruşturma

Doç. Dr. Ersin Çelik,
Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Osmanlı müfessiri ve Osmanlı tefsiri kavramları, tefsir tarihi literatüründe çoğu zaman açık kriterler belirlenmeden kullanılmaktadır. Özellikle 1299-1600 yılları arasında Osmanlı siyasî sınırlarının değişkenliği, ulemanın yoğun hareketliliği ve farklı ilmî bölgeler arasındaki geçişkenlik, bu kavramların yeniden değerlendirilmesini zorunlu kılmaktadır. Bir müfessirin Osmanlı topraklarında doğmuş olması, Osmanlı ilmî geleneğine aidiyet için yeterli midir? Yine Osmanlı dışındaki topraklarda doğup yetişmesine rağmen eserlerini Osmanlı ilmî çevrelerinde üreten isimler hangi ölçüde "Osmanlı müfessiri" sayılmalıdır?

Bu bildiri, "Osmanlı müfessiri veya Osmanlı tefsiri" kavramını coğrafî, siyasî, ilmî aidiyet eksenlerinde tartışmayı amaçlamaktadır. Bu bağlamda dörtlü bir tasnif önerilmektedir: Osmanlı dışında doğup kısa süre Osmanlı coğrafyasında bulunanlar, Osmanlı'da doğmasına rağmen ilmî formasyonunu bütünüyle Memlükler gibi Osmanlı coğrafyası dışında tamamlayanlar, Osmanlı sultanlarına eser ithaf etmekle birlikte Osmanlı ilmî çevresiyle fiilî bağlantısı tartışmalı olanlar, Osmanlı dışından gelip ilmî kariyerini tamamen Osmanlı medrese düzeni içinde inşa edenler ve doğrudan Osmanlı ilmiyesinde yetişenler.

Çalışma, söz konusu problemi örnek biyografiler ve metinler üzerinden dört temel kategoriyle tartışmaktadır. İlk olarak, Osmanlı topraklarında doğmalarına rağmen ilmî kariyerlerini büyük ölçüde Osmanlı sınırları dışında sürdüren Muhyiddin el-Kâfiyecî (ö. 879/1474) ve Ekmelüddin

el-Bâbertî (ö. 786/1384) gibi isimler, Osmanlı coğrafî aidiyetinin ilmî mensubiyet için tek başına yeterli olmadığını göstermektedir. İkinci olarak, Osmanlı sınırları dışında doğup belirli bir süre Osmanlı topraklarında bulunan İbn Arabşah (ö. 854/1450), Alaeddin Ali es-Semerkandî (ö. 860/1456) ve Musannifek (ö. 875/1470) gibi müellifler, Osmanlı ilmî geleneğiyle temas etmiş ancak gerek ilmî formasyonunu gerekse eserlerini büyük ölçüde başka ilmî muhitlerde tamamlamışlardır. Burada birinci gruptaki müfessirler, tamamen doğduğu yer üzerinden Osmanlı müfessiri olarak tanımlanırken, başka yerde doğup kısa sürede olsa Osmanlı topraklarında bulunanlar da Osmanlı müfessiri diye tanımlanmaktadır. Üçüncü olarak, köken itibariyle Osmanlı'ya ait olmayıp ilmî hayatlarının hemen hemen tamamını Osmanlı topraklarında geçiren Arapzâde (ö. 969/1561), Kırîmî Ahmed Efendi (ö. 879/1474) ve Tatar İbrahim Efendi (ö. 1001/1592) gibi isimler, Osmanlı ilmî sistemine tam entegrasyonları nedeniyle bütünüyle bir "Osmanlı müfessiri" profili sunmaktadır. Bir de Hüsâmeddîn Bitlisî (ö. 909/1504) gibi Osmanlı coğrafyasıyla doğrudan ilgisi olmamasına rağmen II. Beyazıd'a ithafından dolayı Osmanlı müfessiri sayılanlar vardır ki bunun ise ilmi tutarlılığının tartışılması gerekmektedir. Son olarak, Arap dünyasının Osmanlı hakimiyetine girdikten sonra orada yetişen ulemanın ne kadar Osmanlı müfessiri sayılabileceğidir. Çünkü her ne kadar siyasi olarak bu bölgeler, Osmanlıya dahil olsa da Osmanlı ilmiye geleneğinin burada tam anlamıyla cari olmadığı muhakkaktır. Bu bağlamda gerek 1299-1600 yılları arasında buna gösterilebilecek Şemsüddîn el-Hatîb eş-Şirbînî (ö. 977/1570) ve Alî el-Kārî (ö. 1014/1605) gibi isimler gerekse Şihâbüddîn el-Hafâcî (ö. 1069/1659) Muhammed b. Hasan el-Kevâkibî ö. 1096/1685) ve Şihâbeddin el-Âlûsî (ö. 1270/1854) gibi daha sonraki yüzyıllarda yaşamış olan isimler, Osmanlı döneminde yaşamış olmalarına rağmen Osmanlı ilmiye yapısından büyük ölçüde bağımsız Arap ilmî çevrelerinde üretim yaptıkları için "Osmanlı müfessiri" olarak sınıflandırılmalarının metodolojik açıdan problemli olduğu görülmektedir.

Bu çalışmanın temel iddiası, "Osmanlı müfessiri" kategorisinin yalnızca doğum yeri, siyasî hâkimiyet veya ithaf ilişkileriyle belirlenemeyeceği, ilmî geleneğin asıl belirleyici olması gerektiğidir. Böylece Osmanlı tefsir tarihi yazımında daha tutarlı bir metodolojik çerçeve önerilmektedir.

Osmanlı Tefsir Geleneğinde Epistemolojik Denetim: Molla Gürânî'nin *Ğâyetü'l-Emânî* İsimli Eserinde İsrailiyyât Rivayetlerine Yaklaşımı

Doç. Dr. Hadiye Ünsal,
Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Osmanlı tefsir geleneğinin kuruluş ve klasikleşme evrelerinin özgün simalarından biri, Fatih Sultan Mehmed'in hocalığını da deruhte eden Molla Gürânî'dir (ö. 893/1488). Müellifin *Ğâyetü'l-emânî fî tefsîri'l-kelâmi'r-rabbânî* (veya *fî Tefsîri Seb'i'l-Mesânî*) isimli eseri, 867 (1462-63) yılında tamamlanarak sultana ithaf edilmiş, Osmanlı tefsir literatüründe dirayet yönü ağır basan, tahlil ve tenkit yönüyle tebarüz eden bir eser olarak öne çıkmıştır. Bu bildiri, Molla Gürânî'nin Kur'an kıssalarını tefsir ederken müracaat edilen İsrailiyyât türü rivayetlere karşı sergilediği eleştirel tavrı, epistemolojik seçiciliğini ve klasik dönemde genel kabul görmüş anlatıları "akıl ve nakil" süzgecinden geçirme yöntemlerini incelemeyi amaçlamaktadır.

Molla Gürânî, tefsirinde temel kaynak olarak Zemahşerî'nin (ö. 538/1144) *el-Keşşâf*'ı ile Beyzâvî'nin (ö. 685/1286) *Envârü't-tenzîl*'ini kullanmış olsa da her iki müellifi rivayet analizi bağlamında tenkit süzgecine tabi tutmuştur. Özellikle nakillerin sıhhati hususunda bir tahkik disiplini sergilemiştir. Sözgelimi Gürânî, seleflerinin tefsirlerine dahil ettiği menkıbevî anlatıları "akıl ve nakil ile desteklenmeyen yalanlar" ve "zikri caiz olmayan hurafeler" olarak nitelendirerek reddetmiştir. Müellifin bu yaklaşımında, İbn Hacer el-Askalânî (ö. 852/1449) gibi hadis otoritelerinden aldığı muhaddis formasyonunun ve bu disiplini tefsir usulüne senedmetin tenkidi düzeyinde entegre etme ehliyetinin belirleyici olduğu müşahede edilmektedir.

Bu bildiride *Ğâyetü'l-emânî*'de yer alan İsrailiyyât içerikli metinler Zemahşerî ve Beyzâvî'deki ifadelerle mukayese edilerek Gürânî'nin "tashih" yöntemine değinilecektir. Analiz sürecinde müellifin yerleşik otoritelerin kabullerine rağmen hangi ilmî saiklerle reddiye geliştirdiği ele alınacaktır. Ayrıca bildiride Molla Gürânî'nin Osmanlı tefsirinde salt bir nakilci değil, hadis metodolojisini tefsir sahasına "denetleyici bir unsur" olarak tatbik edip etmediği incelenecektir. Bildiri, Gürânî'nin bu eleştirel tavrının, Osmanlı tefsir faaliyetini salt bir "tekrarlar manzumesi" olmaktan çıkarıp klasik mirası denetleyen, tashih eden ve geliştiren dinamik bir yapıya kavuşturduğunu temellendirmeyi hedeflemektedir. Sonuç olarak Molla Gürânî örneği üzerinden, Osmanlı klasik dönem tefsir düşüncesinin metodolojik bir kırılma ve özgünleşme çabası içerisinde olduğu, statik bir taklit yerine dinamik bir dirayet karakteri inşa ettiği ortaya konulacaktır.

Dirâyet Tefsir Geleneğinde Metinlerarası Etkileşim: Fâtiha Sûresi Bağlamında Ebüssuûd Efendi'nin Zemahşerî ve Beyzâvî Muhakemesi

Doç. Dr. Mahmut Ayyıldız,*
Trabzon Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Dirâyet tefsir geleneğinin üç zirve eseri olan Zemahşerî'nin *el-Keşşâf*'ı, Beyzâvî'nin *Envâru't-Tenzîl*'i ve Ebüssuûd Efendi'nin *İrşâdü'l-ʿAkli's-Selîm*'i arasında güçlü bir metinlerarası ilişki ve tahkik ruhu bulunmaktadır. Beyzâvî, Fahreddin er-Râzî'nin *Mefâtîhu'l-Gayb*'ındaki ilmî derinliği usul, kelâm, tasavvuf ve hadis alanlarındaki vukûfiyetiyle harmanlayarak *Keşşâf* çizgisine hem çok boyutlu katkılar sunmuş hem de köklü eleştiriler yöneltmiştir. Ebüssuûd Efendi ise bu devasa ve çok katmanlı tefsir mirasını devralarak salt bir nakil aracı olarak kullanmamış; aksine bir hakem titizliğiyle bu birikimi muhakeme etmiş, tashihlerde bulunmuş ve yeniden inşa etmiştir. Bu tebliğ, Ebüssuûd Efendi'nin söz konusu iki temel kaynağı hangi metodolojik süzgeçlerden geçirdiğini Fâtiha Sûresi ölçeğinde ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Karşılaştırmalı metin analizi yöntemiyle yürütülen bu araştırmada, Ebüssuûd Efendi'nin lügavî, kelâmî ve metodolojik muhakemesi üç ana eksende incelenmiştir. İlk olarak lügavî ve belâğî tahlillerde; "âlemîn" kavramında Zemahşerî'nin akıl sahipleriyle sınırladığı, Beyzâvî'nin ise kapsamını

* Bu çalışma, Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu (TÜBİTAK) 3005 - Sosyal ve Beşeri Bilimlerde Yenilikçi Çözümler Araştırma Projeleri Destekleme Programı kapsamında desteklenen ve Doç. Dr. Muhammed İsa Yüksek'in yürütücülüğünde gerçekleştirilen "Osmanlı Dönemi Tefsir Yazımında Paradigmal Kırılma" başlıklı, 225K592 numaralı proje kapsamında üretilmiştir. Projeye verdiği destekten ötürü TÜBİTAK'a teşekkürlerimizi sunarız.

genişlettiği tanımı Ebüssuûd'un cüz/küll ilişkisi üzerinden felsefi bir boyuta taşıdığı ve çoğul (cemî) sığanın akılsız varlıkları da "tenzîl menzilete cemʿi'l-cemʿ" yoluyla akıllılar seviyesine çıkardığını tespit ettiği görülmüştür. Benzer şekilde "Mâliki yevmi'd-dîn" ibaresindeki zaman zarfının (mefʿûlün fîh) anlam genişlemesi (ittisâʿ) yoluyla doğrudan bir nesne (mefʿûlün bih) gibi ism-i fâile bağlaması kuralını "istimrâr-ı sübûtî" şartına dayandırarak önceki müfessirlerin dilbilimsel tespitlerine hassas bir dokunuş yapmıştır. İkinci olarak kelâmî boyutta, *Keşşâf*'taki Muʿtezilî eğilimlerin *Envâr* ve *İrşâd* çizgisinde nasıl filtrelendiği ele alınmıştır. Beyzâvî'nin Ehl-i Sünnet akidesine uyarlayarak dört mertebeye ayırdığı "hidayet" kavramını, Ebüssuûd "enfüsî ve âfâkî" şeklinde ontolojik bir tasnife tâbi tutmuştur. Ayrıca "İyyâke nesteʿîn" ayetindeki istiʿâne talebini kelam ilmindeki kudret, tanımıyla temellendirerek Muʿtezilî istitaât anlayışına kesin bir set çekmiştir. Son olarak metodolojik tahkik bağlamında Ebüssuûd'un her iki müfessire yönelttiği doğrudan eleştiriler incelenmiştir. Zemahşerî'nin 5. ayetteki takdim-tehir sanatını "Nasıl hamd ediyorsunuz?" şeklinde kurgusal bir soruya cevap olarak tasarlamasını zorlama bir çaba olarak nitelendirip reddederken; Beyzâvî'yi de 7. ayetteki "Gayr" kelimesini açıklarken ism-i mevsulü belirsizleştirip asıl kullanım amacı teʾkîd ve takrîr olan bedel kuralının ruhuna aykırı bir ihtisara gitmekle eleştirmiştir.

Sonuç olarak bu tebliğ, Fâtiha Sûresi özelindeki bu somut örnekler üzerinden, Osmanlı dönemi tefsir birikiminin salt bir "tekrar" veya "özetleme" faaliyetinden ibaret olmadığını; aksine kelâm, fıkıh usulü ve ince bir Arap dili felsefesiyle örülmüş eleştirel bir "tahkik ve inşa" süreci barındırdığını ispatlamaktadır.

Molla Gürânî'nin Tefsiri ile Kıraat Eserlerinde Kıraatlere Mahsus Değerlendirmeleri: Fâtiha Sûresi Özelinde Yöntemi, Tercih ve Eleştirileri

Dr. Öğr. Üyesi Akile Tekin,
Bandırma On Yedi Eylül Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi

Molla Gürânî'nin (ö. 893/1488) *Ğâyetü'l-emânî fî tefsîri'l-kelâmi'r-rabbânî* adıyla Kudüs'te kaleme almaya başladığı eseri, Osmanlı döneminde telif edilen tefsir eserleri arasında ders kitabı olarak okutulmasıyla tebarüz etmiştir. Kaynaklarda Molla Gürânî'nin tefsiri yanında Kur'ân-ı Kerîm'in kıraat-ı seb'a ve aşere üzere okuyuşlarını ihtiva eden veya şaz olarak nitelendirilen kıraatlere yer veren eserlerine de yer almaktadır. Bununla birlikte Molla Gürânî'nin tefsirinde kıraat rivayetleri ve değerlendirmelerine yer verdiği görülmektedir. Ancak literatürde kıraat konulu eserlerindeki yaklaşımları ile *Ğâyetü'l-emânî* tefsirindeki kıraatlere ilişkin değerlendirmeleri, veriyi işleyiş yöntemi, farkları, tercih ve eleştirileri yönüyle konu edilmemiştir. Bu araştırmada, Fâtiha Sûresi özelinde *Ğâyetü'l-emânî* tefsirinde ve *Keşfü'l-esrâr ʿan kırâʾâti'l-eʾimmeti'l-ahyâr* ile *Refʿu'l-hitâm ʿan vakfi Hamza ve Hişâm* adlı eserlerinde, kıraate ilişkin meselelerin incelenmesi amaçlanmaktadır. Bu doğrultuda Molla Gürânî'nin zikredilen üç eseri özelinde yer verdiği kıraat imamları, rivayetleri, tartışmaları ve tercihleri, kıraat bahisleri özelindeki yöntemini ortaya koymak amacıyla analitik ve mukayeseli olarak konu edilmektedir. Aynı zamanda bu araştırmada, bir müellifin tefsiri ile kıraate tahsis ettiği eserlerinde nasıl bir yöntem ve yaklaşım benimsediği, Osmanlı dönemi ve Molla Gürânî örnekliğinde incelenmektedir. Molla Gürânî'nin tefsiri ile manaya taalluk eden yönleri bakımından

kıraat eserlerinde değindiği örnek kıraatler, tefsir yönünden konu edilmektedir. Yine Şâtibî (ö. 790/1388) ve İbnü'l-Cezerî'nin (ö. 833/1429) eserleri ve yöntemlerine vukufiyetle kaleme aldığı zikredilen iki kıraat eseri özelinde Molla Gürânî'nin sahih ve şaz kıraat konusundaki yaklaşımları, ulaşılmak istenen sonuçlardandır.

Osmanlı'da el-Enfâl 8/23 Etrafında Teşekkül Eden Risâle Literatürü

Dr. Öğr. Üyesi Rabia Hacer Bahçeci Üstün,
İstanbul Medeniyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Âyet risâleleri, belirli bir âyetin anlamını veya âyetle ilişkili ilmî meseleleri konu edinen müstakil metinlerdir. Osmanlı ilim çevrelerinde erken dönemde sınırlı sayıda örneği bulunan bu metinler zamanla yaygınlaşmıştır. el-Enfâl 8/23 etrafında teşekkül eden risâle literatürü de bu telif faaliyetinin örneklerindendir. Bu risâleler, âyette birinci şekilden iktirânî bir kıyasın varlığı ve böyle bir kıyastan elde edilen neticenin âyetin anlamıyla ilişkisi problemine odaklanmaktadır.

Bu çalışma, Osmanlı'da el-Enfâl 8/23 üzerine kaleme alınan risâleleri nüsha, müellif nispeti, isimlendirme ve muhteva bakımından incelemektedir. Amacı ise ilgili literatürü bir bütün olarak ortaya koymak, Osmanlı'da âyet risâlesi telifine dikkat çekmek ve âyet risâlelerinin farklı ilimlerin kesiştiği bir telif alanı oluşturma imkânını göstermektir. Bu amaçla Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı'na bağlı kütüphanelerin katalogları taranmış ve ulaşılan nüshalar karşılaştırılarak incelenmiştir. İkisi müellifi belirlenemeyen, diğer üçü Mehmed Emin eş-Şirvânî (ö. 1036/1627), Ebû Saîd el-Hâdimî (ö. 1176/1762) ve İsmail Gelenbevî'ye (ö. 1205/1791) ait beş risâlenin toplam yirmi altı nüshası tespit edilmiştir. Müellifi belirlenemeyen Şehid Ali Paşa nüshasının Özdemiroğlu Osman Paşa'ya (ö. 993/1585) takdim edildiği kabul edildiğinde metin, XVI. yüzyıla tarihlendirilebilmektedir. Şirvânî'nin metni bu telif faaliyetinin XVII., Hâdimî ve Gelenbevî'nin metinleri ise XVIII. yüzyıldaki örnekleridir.

Risâlelere müelliflerince verilmiş isimlere rastlanmamıştır. İsim kaydı bulunan on bir nüshanın yalnızca birinde "tefsir" nitelemesi kullanılmış,

diğerlerinde metinler doğrudan âyete nispet edilmiş veya "hall", "tahkik" ve "beyân" gibi ifadelerle tanımlanmıştır. Katalog başlıklarında ise "tefsir" nitelemesinin daha yaygın olduğu görülmüştür.

Risâleler aynı problemi ele almakla birlikte hareket noktaları, kaynakları ve çözüm yolları bakımından ayrışmaktadır. Müellifi belirlenemeyen Şehid Ali Paşa nüshası ile Şirvânî'nin risâlesinde tefsir ve belâgat; diğer müellifi belirlenemeyen Esad Efendi nüshası ile Hâdimî ve Gelenbevî'nin risâlelerinde mantıkî tahlil öne çıkmaktadır. Esad Efendi nüshasının müellifi risâlesini Teftâzânî'nin *Şerḥu't-Telḫîṣ*'inde karşılaştığı bir meseleyi tahkik etmek için yazdığını belirtirken Şirvânî'nin metni Beyzâvî'nin tefsirine yönelik bir ta'lîka niteliğindedir. Hâdimî'nin risâlesi ile Esad Efendi nüshası arasında belirgin bir muhteva yakınlığı bulunmakla birlikte mevcut veriler ilişkinin yönünü belirlemeye yetmemektedir.

Bu sonuçlar, el-Enfâl 8/23 örneğinde âyet risâlelerinin, farklı ilmî geleneklerde karşılaşılan meselelerin müstakil olarak tahkik edildiği bir telif alanı oluşturabildiğini göstermiştir. Çalışma, Osmanlı'daki âyet risâlesi yazımına dikkat çekmekte ve bu risâlelerin farklı ilimlerle ilişkilerinin incelenmesine katkı sağlamaktadır.

Telif Türünün Tefsire Etkisi: İbn Kemal Paşa'nın Tefsiri ve Envârü't-Tenzîl Hâşiyesi Arasında Bir Karşılaştırma

Öğr. Gör. Fatma Eren,
Ordu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Bu çalışma, telif türünün bir müfessirin yorum, tercih, tenkit ve kaynak kullanımına etkisini İbn Kemal Paşa örneği üzerinden incelemektedir. Temel problem, müellifin Beyzâvî'nin *Envârü't-Tenzîl*'i üzerine kaleme aldığı hâşiye ile müstakil tefsirinde aynı âyetleri nasıl ele aldığı ve iki eser arasındaki farklılaşmanın telif türüyle nasıl ilişkilendirilebileceğidir. Mevcut literatürde İbn Kemal Paşa'nın hâşiyesindeki tenkitler, kaynak kullanımı ve yorum faaliyetleri çeşitli yönleriyle ele alınmış olmakla birlikte, hâşiye ile müstakil tefsirin aynı âyetler üzerinden karşılaştırılması sınırlı kalmıştır. Bu araştırma, iki eseri karşılaştırmalı biçimde inceleyerek telif türünün yorum faaliyetine etkisini ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Çalışmada karşılaştırmalı metin incelemesi yöntemi benimsenmiştir. İbn Kemal Paşa'nın *Envârü't-Tenzîl* hâşiyesinin Bakara sûresine ait kısmını içeren Süleymaniye 153 numaralı nüshası esas alınmıştır. Önce Beyzâvî'nin ilgili âyete dair açıklaması tespit edilmiş, ardından İbn Kemal Paşa'nın hâşiyedeki değerlendirmesi ile müstakil tefsirindeki yorumu birlikte incelenmiştir. Karşılaştırmada yorum tercihleri, eleştiri ve gerekçelendirme biçimleri, kaynak ve muhatapların görünürlüğü ile hâşiyede ele alınan meselelerin tefsire ne ölçüde taşındığı dikkate alınmıştır.

Ulaşılan bulgular, hâşiyede ortaya konulan görüş ve değerlendirmelerin müstakil tefsire her zaman aynı biçimde aktarılmadığını göstermektedir. İbn Kemal Paşa, hâşiyede savunduğu bir görüşü tefsirinde sürdürebilmekte veya değiştirebilmekte, daha önce eleştirdiği bir yorumu

benimseyebilmekte, bazı tartışmaları tefsire taşımamakta ya da hâşiyede ortaya koyduğu yorum ve gerekçeleri yeniden düzenleyerek geliştirebilmektedir. Ayrıca kaynak ve görüş sahiplerinin hâşiyede daha görünür olduğu, müstakil tefsirde ise tercih edilen açıklamaların çoğu zaman kaynak nispetleri geri plana çekilerek âyetin yorumuna dâhil edildiği görülmüştür. Buna göre telif türü, İbn Kemal Paşa'nın eleştiri miktarından çok, görüşleri seçme, gerekçelendirme, kaynakları görünür kılma ve ilmî tartışmaları tefsir metnine taşıma biçimini etkilemektedir. Bu sonuç, bir müfessirin tefsir anlayışının farklı telif türlerinin birlikte değerlendirilmesiyle daha bütünlüklü biçimde ortaya konulabileceğini göstermektedir.

Osmanlı Klasik İlk döneminde Beyzâvî Tefsirinin Yükselişi: Hâşiye Literatürüne İstatistiksel ve Coğrafi Bir Bakış; (699–1008 h. / 1299–1600 m.)

Dr. Ahmet Akıl,
Bağımsız Araştırmacı

Kâdı Nâsırüddîn el-Beyzâvî'nin *Envâru't-tenzîl ve esrâru't-te'vîl* adlı eseri, Osmanlı alimlerinin ilgi gösterdikleri tefsirler arasında yer almaktadır. Nitekim bu eser üzerine yüzlerce hâşiye ve ta'lîk kaleme alınmıştır. Söz konusu ilgi, kendiliğinden ortaya çıkmamış; aksine İstanbul, Kahire ve Hindistan gibi farklı ilim merkezlerinde kayda değer bir artış göstermiştir. Bu yükselişin sebepleri akademik çevrelerde farklı biçimlerde açıklanmaktadır. İbn Âşûr bu yükselişi Keşşâf ile kurulan tamamlayıcı ilişkiye bağlarken, Walid Saleh dokuzuncu hicri yüzyılın sonlarında Kahire'de başlayan Sünnî-Eş'arî akidevi etkiyi temel sebep olarak görmektedir. Gunasti ise bu yayılımı kurumsal bir öğretim hâkimiyetine dönüştüren Osmanlı siyasi himayesinin rolünü ön plana çıkarmaktadır. Bu görüşler, araştırmacıların dönemlerinde erişebildikleri kaynaklar temelinde şekillenmiş ve bu tefsirin yükselişini açıklamaya yönelik değerli teoriler sunmuştur. Ancak 699-1008/1299-1600 dönemine ait hâşiye literatürü, bugüne kadar kapsamlı ve nicel bir bibliyografik çalışmaya konu edilmemiştir. Öte yandan bu görüşler, daha nesnel bir değerlendirmeye imkân tanıyacak sistematik bir coğrafi ve kronolojik dağılım analiziyle henüz test edilmemiştir. Abdullah el-Habşî'nin *Câmiu'ş-şurûh ve'l-havâşî* (2017) adlı eserinin yayımlanması, hâşiye sahipleri, vefat tarihleri ve ilmî faaliyet merkezleri hakkında ayrıntılı bibliyografik veriler sunmaktadır. Bu gelişme mevcut olan boşluğun ilk kez doldurulmasını mümkün kılmaktadır. Bu bağlamda çalışma, önceki

araştırmaların birikimini esas alarak daha kapsamlı bibliyografik araçlar yardımıyla bu çalışmaların bulgularını sorgulamayı ve geliştirmeyi hedeflemektedir. Bu çalışmanın üç temel amacı bulunmaktadır: ilgili dönemde hâşiye literatürünün istatistiksel ve coğrafi haritasını çıkarmak; mevcut üç görüşü bibliyografik verilerle değerlendirmek; yükselişin sebeplerini açıklayan daha kapsamlı ve bütüncül bir yorum ortaya koymak. Çalışmada el-Habşî'nin eseri esas alınarak bibliyografik ve istatistiksel bir yöntem izlenmektedir. Verilerin okunması ve anlamlı bulguların ortaya konması amacıyla kronolojik-coğrafi çözümleme yönteminden yararlanılmaktadır. Çalışma bir giriş, üç ana bölüm ve sonuç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm, mevcut üç teoriyi sunmakta ve araştırma alanındaki son gelişmeler çerçevesinde bunların artılarını ve eksilerini değerlendirmektedir. İkinci bölüm, Beyzâvî'ye yönelimin gerekçelerini açık bir biçimde ortaya koyan en eski kaynak olarak el-Kirmânî'nin (ö. 786/1384) tanıklığını incelemektedir. Bölüm aynı zamanda derleme güdünün kurumsal himayeden bir asır önce var olduğunu kanıtlamaktadır. Üçüncü bölümde hâşiyelerin kronolojik istatistikleri ve coğrafi dağılımı sunulmakla birlikte bu istatistiksel verilerini analiz etmektedir. Sonuç bölümünde Beyzâvî'nin yükselişinin birbirine bağlı dört faktörün olduğunu ortaya konmaktadır: özgün akademik üstünlük, Eş'arî itikadî ayrışma, *Keşşâf* ile diyalektik etkileşim ve Osmanlı *Beyzavi* tefsirini kurumsal sahiplenmesi.

Antoloji Olarak Tefsir: Molla Fenârî'nin ʿAynü'l-Aʿyân'ında Metin Aktarımı ve Telif Yöntemi

Dr. Mehmet Emin Güleçyüz,
Loyola University, Chicago

Bu bildiride, Osmanlı tefsir geleneğinin erken bir temsilcisi olarak Molla Fenârî'nin (ö. 834/1431) Fâtiha sûresi üzerine kaleme aldığı tefsiri *ʿAynü'l-aʿyân*'daki telif yöntemi ele alınmaktadır. Fenârî, bilindiği üzere tefsir için özgün bir tanım ortaya koymuştur. Bu tanımda Fenârî, tefsiri sabit bir konusu, küllî ilkeleri ve hususi meseleleri olan, teknik manada bir "ilim" olarak görmek yerine tefsir faaliyetinin muhtelif ilimlerden derlenen malumatın bir araya getirilmesinden oluştuğunu öne sürmüştür.

Fenârî'nin bu görüşü, önceki araştırmalar tarafından görece iyi incelenmiş bulunmaktadır. Ben bu çalışmada *ʿAynü'l-aʿyân*'ın bizzat yapı ve içeriğine yönelmekteyim. Söz konusu eser, önceki kaynaklardan yapılan son derece sık ve kapsamlı metin aktarımlarıyla dikkat çekmekte, buna karşın Fenârî'nin doğrudan kendisinin kaleme alarak yaptığı müdahaleler oldukça sınırlı görünmektedir. Öyle ki eserin okuyucusu, zaman zaman tefsir ve diğer disiplinlere ait çeşitli kaynaklardan yapılan seçmelerin bir antolojisiyle karşı karşıya olduğu izlenimini edinmektedir. Sunumumda, *ʿAynü'l-aʿyân*'ın ilk kez muteber bir filolojik temel üzerinde kaynaklarını sistematik biçimde haritalayan ve yakında yayınlanacak tahkikli neşrinden yararlananarak eserdeki metin aktarımının Fenârî'ye ait özgün katkılara oranını ortaya koyacağım.

Bu meyanda "taklitçilik," "özgün olamama" ya da "ezberci tekrar" gibi önyargılı yakıştırmalara aceleyle varmak yerine, bu kategorileri sorunsallaştıracağım. Zira söz konusu kategoriler, modern telif anlayışını

yansıtmaktadır ve modern öncesi metin kültürlerine doğrudan uygulanmaya elverişli değildir. Bu bağlamda Fenârî'nin antolojik pratiğinin tesadüfi olmadığını, aksine onun tefsir tanımıyla yapısal bir uyum içinde olduğunu savunmaktayım. Fenârî'nin antolojik bir kitap kaleme alması, onun nazarında tefsirin tanımı gereği bir derleme biçimi almasıyla uyum arz eder. Bir başka deyişle, Fenârî'nin pratiği teorisini hayata geçirmektedir. Tanım ile uygulama arasındaki bu örtüşmenin, erken Osmanlı tefsir geleneğinin genel karakterini anlamlandırmaya yönelik bir model sunabileceğini düşünmekteyim. Argümanı bağlamına oturtmak amacıyla Şehâbeddin Sivâsî (ö. 860/1456 [?]) ve Musannifek'in (ö. 875/1470) ilgili eserleriyle bazı mukayeselere de başvuracağım.

Mahmud Paşa Himayesinde Bir Tefsir Nüshası: et-Teysîr fi't-Tefsîr'in İstinsahı ve Dolaşımı

Dr. Sefanur Çeliktaş,
Bağımsız Araştırmacı

Bu çalışma, Osmanlı ilim hayatında yazma eser üretimi ve tefsir literatürünün yönelimlerini Fatih dönemi üzerinden yeniden değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Bu çerçevede, söz konusu dönemde en çok istinsah edilen tefsir nüshaları incelenmiş ve İstanbul'un fethinin ardından Hanefî-Mâtürîdî tefsir literatürüne belirgin bir yönelişin olduğu tespit edilmiştir. Çalışmanın odak noktasını ise dönemin veziri Mahmud Paşa'nın (ö. 878/1474) istinsah ettirdiği Ömer en-Nesefî'nin (ö. 537/1142) *et-Teysîr fît-tefsîr* adlı nüshası oluşturmaktadır. İlk kez doğrudan ele alınan bu nüsha, istinsah, tashih ve mukabele kayıtları ile mühürleri üzerinden incelenmiştir.

Çalışmada nitel araştırma yöntemine başvurulmuş, tarihî araştırma ve doküman analizi desenleri tercih edilmiştir. Araştırma bulguları, 9/15. yüzyılın ilk yarısında önceki dönemlere paralel bir şekilde Zemahşerî'nin (ö. 538/1144) *el-Keşşâf*ı ve Beyzâvî'nin (ö. 685/1286) *Envârü't-tenzîl* adlı tefsirleri merkezinde istinsah faaliyetinin sürdüğünü göstermektedir. Buna mukabil olarak, İstanbul'un fethine tekabül eden ikinci yarısında ise Hanefî tefsir literatürünün belirgin biçimde yükselişe geçtiği tespit edilmiştir. Bu dönüşüm, siyasî ve ilmî atmosferdeki değişimin tefsir istinsah pratiklerine yansıması olarak değerlendirilmiştir. Şimdiye kadar yapılan akademik çalışmalarda Mahmud Paşa koleksiyonuna dair eserlerin yalnızca konu dağılımı tespit edilmiş ve araştırmalar sonucunda tefsire ait 35 eserin varlığından söz edilmiştir. Ancak bu tefsirlerin isimleri henüz akademik çalışmalara konu edilmemiştir. Dolayısıyla bu araştırma, Mahmud Paşa'nın "Mahmud Paşa Medresesi Kütüphanesi"ni kurmadan önce istinsah ettirdiği *et-Teysîr*

nüshasını inceleme konusu edinmiştir. Her ne kadar Mahmud Paşa'nın koleksiyonunu oluştururken gözettiği esaslara dair bilgiler bulunmasa da nüshaların istinsah kayıtları birtakım çıkarımlarda bulunmayı mümkün kılmaktadır. Bununla birlikte istinsah kaydı analizi, *et-Teysîr* nüshasının Mahmud Paşa himayesinde istinsah edildiğini, tashih ve mukabelesinin de yine onun kontrolünde tamamlandığına işaret etmektedir. Ayrıca Mahmud Paşa'nın idam edildiği 878/1474 yılına değin istinsah faaliyetini sürdürdüğü ve bu dönemde *el-Keşşâf*'ı da istinsah ettirdiği görülmektedir.

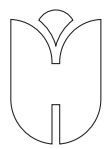
Nüsha üzerinde bulunan II. Bayezid'ın mührü, eserin saray eliti tarafından okunduğuna işaret etmektedir. Turhan Valide Sultan koleksiyonuna ait kayıt ise söz konusu nüshanın Mahmud Paşa himayesinden başlayarak saray çevrelerinde dolaşımını belgelemektedir. Dolayısıyla Mahmud Paşa koleksiyonunda bulunan bazı eserlerin, onun idamının ardından farklı koleksiyonlara geçtiği görülmektedir. Sonuç olarak bu çalışma, Fatih dönemiyle birlikte Hanefî-Mâtürîdî tefsir literatürünün artış gösterdiğini tespit etmekte ve Mahmud Paşa örnekleminden hareketle Osmanlı'da hâmilik ile eser üretimi arasındaki ilişkiye dair bir katkı sunmayı hedeflemektedir.

Osmanlı Âlimi Abdülkerim b. Abdülcebbâr'ın Hâşiyetü'l-Keşşâf'ı ve el-Keşşâf Şerhleriyle İlişkisi

Arş. Gör. Mustafa Aydın,
Kırklareli Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Hakem ve şârih Abdülkerim b. Abdülcebbâr b. İbrahim b. Kerişân et-Tebrîzî (ö. 831/1427 [?]), *el-Keşşâf* şerh ve hâşiye geleneğine *el-Muhâkemât* ve *Hâşiyetü'l-Keşşâf* adlı iki farklı eserle katkıda bulunmuştur. İbn Abdülcebbâr, *el-Muhâkemât* adlı eserini Bursa'da Sultan I. Mehmed Çelebi'ye (ö. 824/1421) ithaf etmiş ve ilmî faaliyetlerinin bir bölümünü Osmanlı coğrafyasında sürdürmüştür.

Bu çalışma, İbn Abdülcebbâr'ın *el-Muhâkemât*'tan sonra kaleme aldığı *Hâşiyetü'l-Keşşâf*'ı konu edinmektedir. Fıkıh ve kelâmın yanı sıra özellikle nahiv ve belâgata ilişkin tartışmaları ihtiva eden eserde, başta *el-Muhâkemât* olmak üzere önceki el-Keşşâf şerh ve hâşiyelerinden büyük ölçüde istifade edilmiştir. Çalışmada öncelikle *Hâşiyetü'l-Keşşâf*'ın nüshaları ve genel özellikleri incelenmiş, ardından eserde açık veya örtük biçimde atıfta bulunulan *el-Keşşâf* şerh ve hâşiyeleri tespit edilmiştir. Yapılan inceleme, İbn Abdülcebbâr'ın önceki şârihlerin görüşlerini yalnızca naklet-mekle yetinmeyip tahkik ve tenkide tâbi tuttuğunu göstermektedir. Nitekim İbn Abdülcebbâr, şârihlerin Zemahşerî'ye (ö. 538/1144) yönelttikleri bazı itirazlara Zemahşerî cihetinden cevap verirken, Ekmeleddin el-Bâbertî (ö. 786/1384), Cemâleddin el-Aksarâyî (ö. 791/1388) ve Sa'deddin et-Teftâzânî'nin (ö. 792/1390) Kutbüddin er-Râzî'ye (ö. 766/1365) yönelt-tikleri çeşitli itirazlara Râzî cihetinden cevap vermektedir. Eserdeki açık ve örtük atıflar ile şârihler arasındaki ihtilaflara yönelik değerlendirmeler bir-likte ele alındığında, *Hâşiyetü'l-Keşşâf*'ın önceki şerh birikimini aktaran bir hâşiye olmanın ötesinde, bu birikimi tahkik ve tenkide tâbi tutan güçlü bir muhâkeme karakterine sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Kevâşî'nin et-Telhîs'inin Erken Osmanlı Tefsir Geleneğindeki Rolü: el-Keşşâf'a Yönelik Bir Tashihin Alımlanışı

Arş. Gör. Mustafa Talha Akkiraz,
Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Klasik İslam ilim geleneğinde telhis yazımı, yalnızca hacimli eserlerin kısaltılarak ihtisar edilmesi anlamına gelmeyip bilginin yeniden düzenlenmesini, seçici biçimde aktarılmasını ve farklı öğretim ortamlarına uyarlanmasını sağlayan önemli bir telif pratiğini ifade etmektedir. Tefsir literatüründe bu geleneğin en etkili örneklerinden biri, Ebü'l-Abbâs Muvaffakuddîn el-Kevâşî'nin (ö. 680/1281) *et-Telhîs fi't-tefsîr* adlı eseridir. Müellifin daha geniş hacimli *et-Tebsıratü'l-mütezekkir* adlı tefsirinin muhtasarı olan eser, rivayet yönüyle Beğavî'nin Meʿâlimü't-tenzîl'ini, dirayet yönüyle de Zemahşerî'nin *el-Keşşâf*'ını başarılı bir şekilde cem ederek telif etmiş; dil ve belâgat merkezli yorumları korurken tartışmalı kelâmî unsurları büyük ölçüde ayıklayan muhtasar yapısıyla geniş bir okuyucu kitlesine hitap etmiştir. Bu tebliğ, *et-Telhîs*'in Osmanlı tefsir birikiminin kuruluş döneminde tefsir öğretimindeki yerini ve Osmanlı tefsir kimliğinin teşekkülündeki etkisini incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışmada öncelikle eserin Osmanlı öncesi erken klasik ilmî dolaşımı ve tefsir literatüründeki konumu ele alınacak; ardından yazma nüshaları, kütüphane katalogları, tabakat kaynakları, tefsirlerdeki atıflar ve biyografik veriler ışığında Osmanlı tefsir tedrisindeki yeri değerlendirilecektir. Ayrıca eserin şerh, hâşiye ve ihtisar faaliyetlerine konu oluşu üzerinden Osmanlı ilim çevrelerinde kazandığı metinleşme süreci analiz edilecektir. Tebliğ temel olarak, *et-Telhîs*'in Osmanlı ilim dünyasında yalnızca okunan bir tefsir metni değil, tefsir bilgisinin tedrisi ve aktarımını şekillendiren kurucu muhtasar metinlerden biri olduğunu tespit

etmektedir. Nitekim birçok Osmanlı dönemi müfessirinin *et-Telhîs*'i tefsir öğrenirken okuduğu ve tefsirini kaleme alırken bu eseri takip ettiğine işaret edilmesi, eserin sonraki tefsir geleneği üzerindeki etkisini göstermektedir. Bu minvalde çalışmada, erken dönem Osmanlı medreselerinde ve kütüphanelerinde merkezi bir konuma yerleşen *et-Telhîs*'in Osmanlı tefsir mirasının oluşumuna doğrudan ve dolaylı katkıları ortaya koyulacaktır. Böylece tebliğ, Osmanlı tefsir geleneğinin kuruluşunda belirli öğretim metinlerinin oynadığı rolü *et-Telhîs* örneği üzerinden görünür kılmayı hedeflemektedir.

Mustafa b. Muhammed'in Erken Dönem Osmanlı Tefsir Geleneğindeki Yeri

Arş. Gör. Şule Çiçek,
Gaziantep İslam Bilim ve Teknoloji Üniversitesi,
İlahiyat Fakültesi

Osmanlı'nın kuruluşundan 1400'lü yıllara kadar olan süreçte Anadolu sahasında tefsire dair eserlerde sınırlı bir üretim olup tam tefsir kaleme alınmamış, sûre tefsirleri şeklinde bir gelişim ortaya çıkmıştır. Bunun yanı sıra Beylikler dönemi olarak isimlendirebileceğimiz bu süreçte Anadolu'da Türkçe ilim ve edebiyat dili olarak önem kazanmış ve Türkçe tefsir çalışmalarına dair ilk nüveler oluşmuştur. Nitekim Anadolu sahasında bilinen ilk Türkçe tefsir çalışması; Mustafa b. Muhammed tarafından Orhan Gazi'nin oğlu Süleyman Paşa adına Mülk sûresi özelinde kaleme alınmıştır. Aynı zamanda Mustafa b. Muhammed'in Fâtiha, İhlas, Yasin, Mülk sûreleri ve Amme cüzü üzerine yazdığı tefsir eserleri; Anadolu'da Kur'an'ın Türkçeye tercümesinin ve tefsirinin ilk örneklerini oluşturmaktadır. Genellikle beyliklerin yöneticilerinin talebi üzerine ya da onlara ithafen kaleme alınan bu tefsir eserlerinde, dönemin sosyokültürel ortamının etkisini görmek mümkündür. Nitekim bu dönemde beyliklerin yöneticilerinin teşvikiyle Türkçe ilim, din ve edebiyat dili olarak önem kazanmaya başlamıştır. Bu çerçevede Eski Anadolu Türkçesi ile kaleme alınan Mustafa b. Muhammed'in tefsir eserleri Anadolu'da Kur'an'ın anlaşılması gayesine matuf olarak halkın anlayabileceği bir dille yazılmış; derin dilbilgisi tahlillerine, fıkhî ve kelamî tartışmalara yer verilmemiştir. Müellif eserlerinde tasavvufî yorumlara, kıssa ve menkıbelere yer vermiş; halkı irşat etme maksadına muvafık olarak Kur'an'ın mesajını halkın anlayabileceği bir formda sunmuştur. Söz konusu çerçevede çalışmada Mustafa b. Muhammed'in tefsire dair eserlerinin;

tefsir yöntemi açısından değerlendirmesine, Osmanlı tefsir geleneği içerisindeki yerine, dönemin sosyal, kültürel ve siyasi ortamının eserlere yansımasına dair metin analizi ve tümevarım yöntemiyle analizler yapılması hedeflenmektedir. Mustafa b. Muhammed'in tefsire dair eserleri Türk Dili araştırmacıları tarafından gramer, sentaks ve sözlük çalışması bağlamında araştırma konusu yapılmıştır. Bunun yanı sıra Osmanlı tefsir literatürüne dair çalışmalarda, ilgili eserlere dair tefsir yöntemi açısından bilgilere yer verilmiş; İhlas ve Mülk sûresi tefsirlerine dair tefsir alanında müstakil çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışma ise Türkçe tefsir geleneğinin ilk örneklerini oluşturan ilgili eserlerin Osmanlı tefsir geleneğindeki yerini tespit etmesi yönüyle literatüre katkı sağlamayı hedeflemektedir.

İbn Kemal Tefsirinde Şerh-Hâşiye Geleneği ile Hesaplaşma: Metin Kenarlarındaki Ta'akkubât ve Meânî Eksenli Özgün Tercihler

Abdullah Rıdvan Gökbel,
Eberhard Karls Universität Tübingen

Osmanlı ilim geleneğinin XVI. yüzyıldaki zirve isimlerinden Şeyhülislam İbn Kemal Paşa (ö. 940/1534), tarih, fıkıh ve dilbilim gibi alanlardaki şöhretine karşın müfessir kimliğiyle yeterince incelenmemiştir. Bilhassa Fâtiha sûresinden Sâffât sûresine kadar kaleme aldığı müstakil tefsiri, tefsir tarihi eserlerinde genellikle *el-Keşşâf* ve *Envârü't-tenzîl* çizgisinin bir devamı olarak değerlendirilip özgünlük değeri açısından gölgede bırakılmıştır. Bu tebliğ, İbn Kemal'in tefsir yöntemindeki en çalışılmamış ve en zengin yön olan "meânî ve beyân eksenli eleştirel tavrını" ve bu tavrın yazma nüshaların derkenarlarına yansıyan "ta'akkubât" (eleştiri/red) kayıtlarını merkeze alarak literatüre orijinal bir katkı sunmayı hedeflemektedir.

İbn Kemal, tefsirinin ana metninde kaynaklarına veya eleştirdiği müelliflere nadiren ismen atıf yapmaktadır. Ancak günümüze ulaşan yazma nüshalarının (örneğin Süleymaniye ve Atıf Efendi nüshaları) hâmişlerinde yer alan kayıtlar, yazarın beslendiği kaynakları ve gizli polemiklerini ifşa etmektedir. Yazma kenarlarında yer alan "reddün li'l-Keşşâf" veya Teftâzânî, Seyyid Şerîf el-Cürcânî gibi *el-Keşşâf* şârihlerine yönelik "er-Red" ibareli notlar, İbn Kemal'in durağan bir nakilci olmadığını, metinler arası canlı bir müzakere yürüttüğünü kanıtlamaktadır.

Tebliğin odaklanacağı temel husus, yazma nüshalardaki bu eleştiri notlarının tefsir metnindeki belâgat (*meânî*) çözümlemeleriyle nasıl örtüştüğüdür. İbn Kemal, Zemahşerî ve Beyzâvî'nin ayetlerdeki söz dizimi,

takdim-tehir, hazf-zikir ve fasl-vasl gibi edebî sanatlara dair yorumlarını körü körüne taklit etmemiş; onları Fahreddin er-Râzî, Ebû Hayyân ve Râgıb el-İsfahânî gibi farklı geleneklerden gelen müfessirlerin görüşleriyle çarpıştırarak tahkik etmiştir. Özellikle meânî ilmi bağlamında, seleflerinin ulaştığı neticeleri ince nüanslarla tashih etmiş, ancak bunu veciz üslubu gereği isim vermeden kendi tercihleri olarak metne yansıtmıştır.

Sonuç olarak bu bildiri, İbn Kemal tefsirinin yazma nüshalarındaki kodikolojik veriler (*hâmiş kayıtları, ta'akkubât*) ile metnin içerdiği derin belâgat (*meânî*) tahlillerini çapraz bir okumaya tabi tutacaktır. Böylelikle, İbn Kemal'in *el-Keşşâf* geleneğinde salt bir özetleyici değil; kendi dilsel ve kelâmî öncülleriyle orijinal tercihler yapan kurucu ve eleştirel bir aktör olduğu ortaya konulacaktır. Bu yaklaşım, dönemin tefsir üretimine dair sempozyuma ezber bozan bir perspektif sunacaktır.

Osmanlı Tefsir Geleneğinde Şeyhzâde Hâşiyesi: Bakara Sûresi Özelinde Süyûtî Hâşiyesi ile Mukayeseli Bir İnceleme

Hüseyin Uçar,
İbn Haldun Üniversitesi
İslami İlimler Fakültesi Lisans Öğrencisi

Osmanlı ilmî geleneğinin en belirgin özelliklerinden biri, şerh ve hâşiye literatürü üzerinden oluşan güçlü yorum ve tedris geleneğidir. Tefsir ilmi de bu gelenekten yeterince nasibini almıştır. Özellikle de Beyzâvî'nin (ö. 685/1286) *Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vîl* adlı tefsiri, gerek Osmanlı medreselerinde yoğun biçimde okutulması gerekse ilmî derinliği sebebiyle çok sayıda hâşiyeye konu olmuştur. Beyzâvî üzerine yazılan hâşiyeler yalnızca açıklayıcı metinler olmayıp müelliflerin ilmî çevrelerini, yöntem tercihlerini ve mensup oldukları ilim havzalarının karakterini de yansıtmaktadır. Bu sebeple söz konusu Osmanlı hâşiyelerinin farklı ilim havzalarıyla mukayeseli biçimde incelenmesi, Osmanlı coğrafyasındaki tefsir anlayışının daha belirgin şekilde ortaya konulmasına katkı sağlayacaktır. Bu çalışmada, Osmanlı ilim çevresini temsil eden Şeyhzâde Muhyiddin Mehmed el-Kocevî'nin (ö. 950/1543) *Hâşiye ʿalâ Envâri't-tenzîl ve esrâri't-te'vîl* adlı eseri ile Memlük dönemi Mısır ulemasının önemli temsilcilerinden Celâleddîn es-Süyûtî'nin (ö. 911/1505) *Nevâhidü'l-ebkâr ve şevâridü'l-efkâr* adlı hâşiyesi mukayeseli olarak ele alınacaktır. Benzer dönemlerde aynı tefsir metni üzerine kaleme alınmış olmalarına rağmen iki hâşiyenin mesele tercihlerinin, dil ve üslup anlayışlarının, rivayet-dirayet dengesinin, nahiv ve belâgat tahlillerinin Beyzâvî'nin ibarelerini yorumlama biçimleri bakımından önemli farklılıklar taşıdığı görülmektedir. Çalışmanın kapsamı Bakara sûresi olmak sûretiyle sınırlandırılarak iki hâşiyenin metodsal

yaklaşımları incelenecek; müelliflerin hangi ilmî özelliklerini öne çıkardıkları, Beyzâvî'nin girift ifadelerini hangi yöntemlerle açıkladıkları ve yorumlarında içinde yetiştikleri ilmî havzanın etkilerinin ne ölçüde hissedildiği tespit edilmeye çalışılacaktır. Böylece Şeyhzâde'nin Osmanlı tefsir geleneği içerisindeki konumu, Memlük dönemi Mısır tefsir anlayışını temsil eden Süyûtî ile mukayese edilerek daha belirgin hâle getirilmeye çalışılacaktır.

Kasr Bağlamında Ebüssuûd Tefsirinin Özgünlüğü: Temel Kaynaklarıyla Mukayeseli Bir İnceleme

Kübra Özdemir,
İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Tefsir Ana Bilim Dalı Doktora Öğrencisi

Bu çalışmada, Ebüssuûd Efendi'nin (ö. 982/1574) *İrşâdü'l-'akli's-selîm* adlı tefsirinin özgün olup olmadığı meselesi ele alınmış, bunun için belâgat yönüyle temâyüz eden bu tefsirdeki kasr meselesi örneklem olarak seçilip müfessirin kaynakları ile ayrıştığı noktalar tespit edilmiştir. Müfessir özellikle Zemahşerî'nin (ö. 538/1144) *el-Keşşâf*'ı ile Beyzâvî'nin (ö. 685/1286) *Envârü't-tenzîl* adlı eserlerinden önemli ölçüde istifade etmiştir. Klasik dönemde telif edilen pek çok eserde olduğu gibi, *İrşâdü'l-'akli's-selîm*'in özgünlüğü meselesi de literatürde tartışma konusu olmuştur. Araştırmada, kasrın ifade yolları, kullanım biçimleri ve müfessirlerin ilgili âyetlere dair yorumları incelenerek Ebüssuûd Efendi'nin kaynaklarıyla benzer ve farklı yönleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu çerçevede yalnızca lafzî benzerlikler değil, müellifin tercih ettiği yorum biçimi, kavramsallaştırmaları ve âyetler arasında kurduğu anlam ilişkileri de değerlendirilmiştir. Çalışmanın neticesinde Ebüssuûd Efendi'nin *İrşâdü'l-'akli's-selîm* adlı tefsirinin Zemahşerî'nin *el-Keşşâf*'ı ile Beyzâvî'nin *Envârü't-tenzîl*'inin bir özeti veya tekrarından ibaret olduğu yönündeki yaygın kanaatin, en azından kasr üslûbu özelinde temelsiz olduğunu ortaya konulmuştur. Ebüssuûd'un, iki temel kaynağının aksine kasrı müstakil bir belâgat terimi olarak sistematik biçimde ele alması, bunu Sekkâkî (ö. 626/1229) sonrası belâgat birikiminden istifadeyle derinleştirmesi ve özellikle En'âm 50, Yûnus 44 ile Enbiyâ 36. âyetler gibi örneklerde belâgat ehlinin ittifak ettiği genel kaideden bilinçli olarak ayrılıp anlam merkezli bir yorum tercih etmesi, onun mütekaddim kaynaklarına

pasif bir bağlılık yerine eleştirel ve seçici bir tavır sergilediğini göstermektedir. Bu bulgu, müellifin tefsir geleneği içindeki konumunu yalnızca bir aktarıcı değil, aynı zamanda üslûp ve yorum düzeyinde özgün katkılar sunan bir müfessir olarak yeniden değerlendirmeyi gerekli kılmaktadır.

Poetic Qur'anic Translation and Exegesis in the Classical Ottoman Era: A Comparative Study of Ottoman and Indo-Muslim Exegetical Traditions

Muhammad Ahmad Raza,
İbn Haldun Üniversitesi Temel İslam Bilimleri
Ana Bilim Dalı Doktora Öğrencisi

Manzum Tafsir or Qur'anic translation and exegesis in the form of poetry occupies a distinctive place within the Islamic thought and literature. Even though academics today have studied this genre in the Turkish, Arabic, and Urdu literary environments separately, the cross-regional scholarly networks that influenced its evolution have still not been sufficiently uncovered. For example, the cooperation between Ottoman and Indo-Muslim scholarly circles about the validity, techniques, and literary limits of conveying the Qur'anic meanings in poetic verse, are hardly ever the focus of the existing literature.

The topic has a dual focus: the first looks at the birth or growth of poetic Qur'anic exegesis in the classical Ottoman era (1299-1600) and the second recognizes it as part of a wide Islamic discursive frame leading to the Indian Subcontinent. It intends to discover the purposes and methods for the Ottomans to deal with the complexities of expressing Qur'anic messages through poetry. Aside from this, it attempts to understand how the controversies over poetic translation were related to the larger issues of the holiness of the text, the expression of language, and the power of the commentary. Great stress is put on the scholar-poet and jurist-poet conflicts as well as on the Turkish and Arabic exegetical tradition interaction within the Ottoman domain.

The study also describes the links of this poetic exegetical trend with South Asia via learned journeys, the movement of manuscript, and

the common Hanafi religious law tradition. Instead of taking the historical influence as straightforwardly one-way, the paper investigates the exact form of this connection. It considers the jurisprudential precedents that Indo-Muslim scholars might have referred to as well as the intellectual outputs that these regions were co-producing whether as direct historical echoes or as parallel developments were for poetic translation and exegesis, which could probably open a new chapter of discussion in the history of tafsir.

Erken Osmanlı Tefsirinde Ekberî Mirasın Aktarımı: Molla Fenârî'nin ʿAynü'l-Aʿyân Tefsirinde İbnü'l-Arabî İktibasları

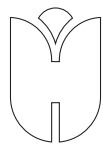
Yasemin Ulutaş,
İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi
Temel İslam Bilimleri
Ana Bilim Dalı Doktora Öğrencisi

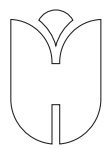
Şemsüddin Muhammed b. Hamza el-Fenârî (834/1431); hocaları vasıtasıyla fıkhî, kelâmî, tasavvufî ve felsefî düşünce geleneklerine eklemlenmiş ve dil ilimleri, mantık, fıkıh, fıkıh usûlü, kelâm, tasavvuf, tefsir gibi alanlarda eser vermiş çok yönlü bir Osmanlı âlimidir. Bu bağlamda onu, Geç Yenilenme Dönemi'nde Fahreddîn er-Râzî (606/1210) mektebine mensup bir âlim olarak tasvir etmek mümkündür. Fenârî'nin, Muhyiddîn İbnü'l-Arabî'nin (638/1240) merkezinde yer aldığı vahdet-i vücûd düşüncesi ile tanışması, İbnü'l-Arabî'nin talebesi ve takipçisi olan Sadreddîn Konevî'nin (673/1274) *Miftâhu'l-ğayb* isimli eserini, babası Mevlâna Hamza'dan okumasıyla olmuştur.

Molla Fenârî'nin İslam düşüncesinin üç önemli ayağı olan beyan, burhan ve irfan alanlarından istifade ederek kaleme aldığı *ʿAynü'l-aʿyân tefsîru Sûreti'l-Fâtiha* isimli eseri; erken dönem Osmanlı tefsirleri arasında önemli bir yere sahiptir. Fenârî tefsirindeki tasavvufî yorumlarında Konevî'nin *İʿcâzü'l-beyân fî teʾvîli ümmi'l-Kurʾân* isimli Fâtiha tefsiri ile İbnü'l-Arabî'nin *el-Fütûhâtü'l-mekkiyye*'sinden istifade etmiş ve yer yer bu iki eserden nakilde bulunmuştur. Fenârî, Fâtiha sûresindeki "مَالِكِ يَوْمِ الدين" (din gününün sahibi) ifadesini açıklarken ahiret ahvaline ilişkin geniş bir fasıl açmış ve burada *el-Fütûhât*'tan 27 sayfalık bir bölümü nakletmiştir. Genel olarak bakıldığında İbnü'l-Arabî'nin bu bölümde; berzah alemi, cennet ve cehennemliklerin

durumu, cennet türleri, cennet nimetleri ile cehennem azabına ilişkin ayrıntılı açıklamalarda bulunduğu gözlenmektedir.

Bu çalışma Fenârî'nin *el-Fütûhât*'ı, tefsiri boyunca bir kaynak olarak nasıl kullandığını ana hatlarıyla ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu bağlamda öncelikle eserde Fenârî'nin *el-Fütûhât*'tan yaptığı alıntıların bir dökümü çıkarılacak ardından, onun ahiret ahvaline ilişkin açıklamaları özelinde bu kaynaktan istifade etme keyfiyeti araştırma konusu edilecektir. Böylece, erken dönem Osmanlı tefsirlerinden biri olan *ʿAynü'l-aʿyân*'ın, *el-Fütûhât* özelinde tasavvufî kaynaklarına ilişkin bir değerlendirme sunulmuş olacaktır. Bu yönüyle çalışmanın, bir yandan *ʿAynü'l-aʿyân*'ın kaynaklarından birine ilişkin bir inceleme sunarak tefsir araştırmalarına, öte yandan İslam düşünce geleneğinin önemli metinlerinden biri olan *el-Fütûhâtü'l-mekkiyye*'nin etki alanına ilişkin bir fikir vermesi açısından tasavvuf araştırmalarına katkı sunacağını söylemek mümkündür.

İBN HALDUN ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI
IBN HALDUN UNIVERSITY PRESS
دار نشر جامعة ابن خلدون

OSMANLI'DA TEFSİR FAALİYETLERİ (1299-1600)

SEMPOZYUMU

Bildiri Özetleri Kitapçığı

7-8 Kasım 2026

EDİTÖRLER
Dr. İhsan Kahveci
Arş. Gör. Abdurrahman Beşikci

Elinizdeki kitapçık, İbn Haldun Üniversitesi İslami İlimler Fakültesinin "Osmanlı'da Tefsir Faaliyetleri I (1299-1600)" başlıklı sempozyumu kapsamında hazırlanan bildiri özetlerini bir araya getirmektedir. Osmanlı'nın kuruluşundan XVI. yüzyılın sonuna uzanan dönemi merkeze alan çalışmalar, tefsir birikiminin oluşumunu, kaynaklarını ve yorum yöntemlerini farklı açılardan incelemektedir.

Molla Fenârî, Molla Gürânî, İbn Kemal ve Ebüssuûd Efendi gibi isimlerin eserleri üzerinden yürütülen incelemeler; şerh, hâşiye ve muhâkemât geleneğinden Türkçe ve manzum tefsirlere, kıraat ve belâgat meselelerinden tasavvufî yorumlara uzanan bir konu çeşitliliği sunmaktadır. Yazma eserlerin dolaşımı, ilmî himaye ve tedris faaliyetleri de bu birikimin tarihî ve kurumsal bağlamını anlamaya yönelik araştırmalarla ele alınmaktadır.

İBN HALDUN ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

İBN HALDUN ÜNİVERSİTESİ
İSLAMİ İLİMLER FAKÜLTESİ
SCHOOL OF ISLAMIC STUDIES
كلية العلوم الإسلامية

ISBN: 978-625-8592-58-0